

KOLLÁR ZSUZSANNA

Egy konfliktus természetrajza

Tulajdonjogi vita a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségében

A *Tudományos Gyűjtemény* olyan magyar nyelvű, havonta hét-nyolc ív terjedelemben megjelenő, negyedréti méretű sajtóorgánus volt 1817-től 1841-ig, amely alapjaiban tért el minden korábbi magyarországi folyóirattól.

Az egyik legnagyobb különbség a *Gyűjtemény* és a többi, azt megelőző magyar nyelvű lap között, hogy a folyóiratban szerzők és szerkesztők kollegiális együttműködése alakította ki a lapszámok tartalmát. Nem egy vagy két személy egyéni elképzelése érvényesült tehát, mint például Döbrentei Gábor *Erdélyi Muzéuma* vagy más ezt megelőző produktum esetében.¹ Mindez önmagában is nagy eltérést jelentene. A *Gyűjtemény* működésének első évében azonban kialakult egy rejtélyes konfliktus a lapot kiadó Trattner János Tamás és Fejér György főszerkesztő között. Tanulmányom e vita minden eddiginél részletesebb ismertetését és a levonható tanulságok értékelését tűzte ki célul.

A rendelkezésre álló adatok és az elmúlt évtizedek sajtótörténeti feldolgozásai azt sugallják, hogy a kétszáz éve kialakult összetűzést lényegében az ifjú nyomdász viselkedése váltotta ki. Trattner a tisztázatlan tulajdonviszonyokat és bizonytalan hatásköröket kihasználva, feltehetően anyagi megfontolásból próbálta megszerezni a periodika kizárólagos tulajdonjogát. Beleavatkozott a szerkesztőség munkájába, majd később, az első évfolyam novemberi számában és az azzal együtt kipoztázott felhívásban – a szerkesztőség tudta nélkül – magát a lap birtokosának nevezte. Emiatt Fejér György november 9-én a szerkesztői ülésen nyíltan szembeszállt vele.² Trattner ellen több vád is volt: a lap alapításakor a tudósokat kijátszva, a saját nevére kérvényezte az engedélyt, később pedig a szerzők megkérdezése nélkül fogadott fel új szerkesztőt, mire a Fejért támogató szerzők a Helytartótanácsához írt folyamodványukban panaszt tettek a nyomdász ellen, és követelték az alapító tudósok szerkesztésre vonatkozó jogának elismerését. A kormányzserv a tudós csoportot támogatta Trattnerrel szemben, és kötelezte a feleket a vita rendezésekor, hogy szerződésben külön rögzítsék a kiadó és a szerzők feladatait és kötelességeit. A pesti tudósok a Helytartótanács határozatát társaságalapításra vonatkozó engedélyként értelmezték, s a lap tulajdonjogi viszonyainak rendezése érdekében megalapították a Tudományos Gyűjtemény Intézete nevű

* A szerző az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje.

1 KÓKAY György, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 158.

2 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1817. november 11. in KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen: MTA et al., 1890–2013; a továbbiakban KazLev.) XV. 348.

tudós társaságot, amelynek egyedüli célja a folyóirat szerkesztése volt. Tevékenysége 1819-ig nyomon követhető az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fennmaradt szerkesztőségi iratokban, de a későbbi, egyre ritkuló ülésekről is vannak források. A jelzetekkel Czifra Mariann ismertetett meg 2012-ben, monográfiájában ő is hivatkozza azokat.³ Úgy vélem, a vitának hatalmas jelentősége van. Egyik eredménye a létrejött és máig alulreprezentált szerkesztőség (a későbbiekben rövidítve: Intézet), amelynek működése ugyan pár évvel az alapítást követően teljesen abbamaradt, a kéziratos alap- és működési szabályzata alapján azonban a későbbi Magyar Tudós Társaság egyik megkerülhetetlen intézménytörténeti előzményének tekinthető.

A vita természetét és lefolyását szemlélve úgy tűnik, hogy az eseményeket bizonyos jelenségek együttes hatása befolyásolta. Az átalakuló sajtópiacon az 1810-es években nyílt először lehetőség nyereséges magyar nyelvű periodika előállítására. Ez később magával hozta a nyomdatechnikai fejlődést, a piac és a piaci feltételek megváltozását, a szellemi tulajdon felértékelődését, valamint a folyóiratok szerkesztőségein belüli pozíciók differenciálódását. Másrészt a fiatal Trattner János Tamás tulajdonjog tekintetében még a 18. századi kiadói paradigma szerint viselkedett mind a konfliktusban, mind pedig egyéb kiadványok szerkesztésekor. Ezzel ellentétben a szerkesztőség tagjai úgy gondolták, hogy Trattner nem felettük állt, hanem kizárólag a lap nyomdai igazgatásáért volt felelős. A konfliktus sajátos vonása, hogy a felek eltérő módon értelmezték a kiadó hatáskörét.

Az események meglepő fordulatot vettek, amikor az uralkodó közbelépését is jelképezve a Helytartótanács a magyar sajtó történetében először állt a szellemi tőkét képviselő tudósok mellé, és a feleknek viszonylag tág teret hagyva abba az irányba terelte a konfliktust, hogy a szerzők és a kiadó önállóan egyezzen meg a részleteket illetően. A kormány szerv döntésének okát ma már csak találgatni lehet: elképzelhető, hogy a szerkesztők meggyőző érvelésükkel érték céljt. Az is lehet, hogy a kiterjedt kapcsolati hálójuk segítségével intézték el, hogy a sajtóprivilegiummal rendelkező nyomdász, aki a lap indítását hivatalosan egyedül kérvényezte, a lap szerkesztésével kapcsolatban csak komoly megszorítások mellett tehessen javaslatokat. Vagy épp ellenkezőleg: talán mindkét fél felismerte, hogy a folyóirat csak úgy maradhat sikeres, ha Trattner beleegyezik jogkörének csorbításába. A megegyezés feltételei mindenesetre arra engednek következtetni, hogy a nyomdász akkora anyagi haszonra tett szert, amely mellett megértte elfogadni ezt a csökkentett hatalmi státuszt. A számos sajtótörténeti jelenséget érintő konfliktus szétszalazására két, eddig tisztázatlan kérdés mentén teszek kísérletet: kik alapították és kik finanszírozták a *Tudományos Gyűjteményt*.

3 A periodika történetének főbb primer forrásai: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) Fol. Hung. 3., Fol. Hung. 4., Fol. Hung., 1100., Quart. Hung. 12. Lásd CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortalógusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), 280–281.

A felhasznált forrásokról

Az események feltárásához elsősorban a primer forrásokra támaszkodhatunk, mert a *Gyűjtemény* történetével foglalkozó irodalom nagyobb része csak a már nyomtatásban is megjelent szövegekből, levelezésekből építkezett, amelyek több félreértést is figyelmen kívül hagytak. Így a folyóiratra vonatkozó, sajtótörténeti szempontú elemzések használata inkább a lehetséges értelmezések felsorakoztatása volna.⁴ Ez alól kivételt képez Czifra Mariann monográfiájának Márton Istvánról szóló fejezete, amely a konfliktust egy teljesen más szögből engedi felmérni.⁵ Észrevételei jelen tanulmány megálapításával kiegészítik egymást, de még így is számos mozzanatot magyarázat nélkül kell hagynom.

A vizsgálat elvégzéséhez több, különböző forrástípus állt rendelkezésre: szerkesztőségi iratok, helytartótanácsi beadványok, határozatok, levelezések és persze maga a folyóirat. A *Tudományos Gyűjtemény* fent említett szerkesztőségi iratai közül a témát illetően azok bírnak jelentőséggel, amelyek az 1816–1819 közötti időszakban keletkezett dokumentumokat tartalmazzák, tehát a Fol. Hung. 4. jelzetű iratanyag. A szerkesztőségi iratcsomó Jankovich Miklós hagyatékában maradt fenn, és a Nemzeti Múzeumból került át az OSZK Kézirattárába. Ennek kontrollforrása a Helytartótanácsi Levéltárban található, a *Tudományos Gyűjtemény* tulajdonjogának tárgyában íródott dokumentumcsoport.⁶ Szintén felhasználandó a Kazinczy-levelezés 14–16. kötetében és a 24. pótkötetben lévő levelek azon része, amelyek hírt adnak a lap megszervezéséről és a konfliktusról, így az egykorú privát vélemények, kommentárok mellett a vita néhány szóban elhangzott részére vonatkozóan is vannak adataink. Jelentősen árnyalják a történeteket a folyóiratban lévő előfizetési felhívások, az előfizetők névsora és az olyan megjegyzések, amelyekben Trattner János Tamás vagy a tudósok megszólítják az olvasókat.⁷

A Fol. Hung. 4. olyan forrás, amely nemcsak a konfliktusról, hanem az Intézet geneziséről is tanúskodik. Ez egy kettedrét méretű, összesen hetvenhárom számozott főlőből

4 A magyar sajtó története, szerk. BUZINKAY Géza és KÓKAY György (Budapest: Magyar Újságírók Országos Szövetsége–Bálint György Újságíró-iskola, 1999); T. ERDÉLYI Ilona, *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés* (Budapest: Balassi Kiadó, 1998); MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején* (Szeged: Bibliotheca Universitatis de Attila József 1976); FENYŐ István, *Magyarság és emberi egyetemesség* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979); WALDAPFEL József, *Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1935), 227–258. Waldapfel ismerte a primer forrásokat, de nem hivatkozta őket, és abban bármilyen kijelentést is olvasott – függetlenül a kijelentés írójának a konfliktusban betöltött szerepétől – azt tényként építette be irodalomtörténetébe.

5 CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, 111–140.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL), Helytartótanácsi levéltár, C60 (Departamentum Revisionis Librorum) 1817. Fons. 8a, pos. 6. 17–27f.

7 A teljesség igénye nélkül, a legfontosabbak: „Előszó”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 1. sz. (1817): 3–12; PUTZ Antal, „A Tudósok és Tudományok becséről”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 5. sz. (1817): 35–44; FEJÉR György, „A Tudományos Gyűjtemény III. kötetének vizsgálatásából”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 8. sz. (1817): 118–129; TRATTNER János Tamás, „A Tudományos Gyűjteményre előfizetési jelentés”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 133; A SZERZŐK ’s A KIADÓ, „Elő Szó”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 1. sz. (1819): 1–16; MOKRY Benjámin, „Némelly gondolatok és elmélkedések a Tudósokról közönségesen”, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 12. sz. (1818): 301–368.

álló irat, több kéz írása, harminc különböző, nagyjából időrendben lévő dokumentumot tartalmaz. Az a bizonyos nyomtatott *Meghívó levél* az első, amit a vitában *nunciumként* emlegettek, s amit Trattner aláírásával küldtek ki azoknak a tudós íróknak, akiket az alapítók érdemesnek tartottak az együtt munkálkodásra.⁸ Az iratcsomóba ezt követően be van kötve hét darab latin nyelvű levél, ez a Helytartótanáccsal a konfliktus tárgyában történt levelezés. Vegyesen eredetiek és másolatok, és köztük van a felek között kötött egyezség latin piszkozata, valamint Fejér György Helytartótanácsához írott levelének másolata.⁹ Ezt követi a konfliktus rendezése végett létrejött magyar nyelvű, nyolc pecséttel ellátott, tizenegy pontos szerződés, amelynek neve *Kötelezés*.¹⁰ Ezután a szerződés kialakulásának dokumentuma áll, amelyben még félkész formába öntve található az egyezség pontjai *Egyezés pontomai* címmel,¹¹ majd nyolc fólión át *Egyezés pontjai* néven a rögzített szerződés szabályai. Itt már egy működési szabályzat bontakozik ki, amelyben a konfliktus korábbi szegmensei mentén haladva tizennégy pontban határozódnak meg újabb szabályok. A hosszában kettéhajtott, a helytartótanácsi ügyiratokhoz hasonló elrendezésű kézirat a következő címet viseli a huszonharmadik fólió versóján: *Horváth István Úr Javallata a' Nyomtató, és Kiadó Trattner Jánossal kötendő egyezés iránt*.¹² Majd jön 1818. február 23-ai datálással *A' Tudományos Gyűjtemény Intézetének el-Rendeltetésre Feljegyzett Észrevételek*¹³ nevű kétfóliós ülési jegyzőkönyv, amely az egyik legérdekesebb az összes közül, mert több kéz írása, és ebből szálaazható szét leginkább, hogy ki pontosan milyen javaslatokat tett a később létrejött Intézet működési formájára. Ebből egy lap Jankovich Miklós autográf kézírása, egy lapnyi szöveg az ifjú gróf Teleki Józsefé, ezt követi Schedius háromsoros bejegyzése, majd több mint egy lapon át Trattner János Tamás javaslatai találhatók, és két egykorú, mára megrongálódott piros pecsét, amelyeket még nem sikerült azonosítani. Ezután újabb szerkesztőségi üléseken készült iratok következnek. Az *Egyesületnek Elrendeltetése* 1818. január 10-ére datált másfél oldalt kitevő szabályzatkezdeménye,¹⁴ amelynek első pontja így hangzik: „Az Egyesület azon tagokból áll, kik a' Kötelezést aláírták.”¹⁵ Ebből a dokumentumból tudható, hogy az Intézet elnöke ekkor Jankovich Miklós volt, két helyettes „tanácsosa” pedig Schedius Lajos és Pethe Ferenc, és hogy Teleki József, későbbi intézeti (és majdani akadémiai) elnök valamikor január tizedike után vonódott be aktívabban az alapítás és a szerkesztés munkálataiba.¹⁶ Aztán következik nyolc fólión át *A Tudományos Gyűjte-*

8 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 1r–v.

9 A Fol. Hung. 4-ben található latin források magyar fordításáért és jegyzeteléséért köszönettel tartozom Szabó Ádámnak.

10 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 16r–17r.

11 Uo., 18r.

12 Uo., 20r–23v.

13 Uo., 24r–25v.

14 Uo., 26r–26v.

15 Uo., 26r.

16 Uo., 26v. Pethe Ferenc a 1818. február 28-ai ülésre már csak egy levelet küldött, amelyben a jegyzőkönyv tanúsága szerint azt írta, „[...] az üléseken ezen túl részt venni szorgos dolgai által gátoltatik.” Pethe tanácsosi pozícióját Teleki József kapja meg ugyanezen az ülésen. Fol. Hung. 4. 51v.

mény Intézetének elrendeléséről jelentés,¹⁷ amely az Intézet működési szabályzatának első ráncok maradt változata, és amely összesen négy teljes és egy csonka kéziratos variánsban maradt fenn,¹⁸ sőt a szerkesztés alapelveire vonatkozó részletek nyomtatásban is megjelentek a lapban 1819 januárjában.¹⁹ Eme négy teljes variáns sem egyezik meg egészen: a szerzők négy-öt ponton módosítottak rajtuk az idő előrehaladtával. A Fol. Hung. 4-ben ezután található egy meg nem valósult zsebkönyv kiadásának tervezete,²⁰ amely a későbbi, 1821-ben induló melléklet, a *Szép-Literatúrai Ajándék* előzménye, valamint a már megalakult Intézet ülési jegyzőkönyvei és iktatókönyve.²¹ A források egymásból formálódó variációi arra engednek következtetni, hogy az Intézet megalakulása nem eseményként, hanem inkább folyamatként gondolható el, amely nem egy, a kezdetektől fogva fenntartott explicit cél volt, hanem szükségszerűen következett a konfliktus megoldásából. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a szerkesztőség az intézményi szintű szerveződés és a csoportindentitás kialakulásának sajátos keveredéséből jött létre. Annak a ténye pedig, hogy ezeket a dokumentumokat Jankovich így egybekötve őrizte meg, azt mutatja, hogy a szerkesztőségi munkát az uralkodó által szentesítettnek és a hatóságok részéről elismertnek tartották. A lap okán egyesült tudós közösség az első olyan független, jóváhagyott magyarországi tudományos szerveződés az Akadémia előtt, amelynek nincs egyházi, iskolai vagy külföldi intézményi kötődése. Elsősorban a tagok szakmai illetékességére hivatkozva formált jogot arra, hogy egy nagyobb tudós közösség munkáiról véleményt formáljon, és ezen vélemények alapján döntsön arról, hogy egy adott munka kellő szakértelemről tesz-e tanúbizonyságot, illetve hogy megérdemli-e a nyilvánosság figyelmét. A periodika nagy olvasótábora arra enged következtetni, hogy az első néhány évben a tudományokkal foglalkozók és az érdeklődők is elfogadták a *Tudományos Gyűjtemény* pozícióját és célkitűzéseit. Az országos terjesztésű lapra előfizetők számára ablak nyílhatott a magyarországi és a külföldi tudományos élet állapotára is.

Mivel a folyóiratról még nem született monográfia, a felsorolt kéziratok nyomtatásban nem jelentek meg, sőt a *Tudományos Gyűjtemény* történetét érintő sajtótörténeti- és korszakmonográfiák sem mind elemzik behatóbban, vagy nem is hivatkozzák (Mader Béla), így e hiányosság pótlása szükségszerűnek tűnik. Buzinkay Géza legutoljára kiadott sajtótörténeti kiadványában Kókay korábbi monográfiájára alapozva közöl olyan adatokat, amelyek a forrás ismeretére utalnak, de kötetének nem célja ezt a dokumentumot részletezni és szervesen beépíteni az irodalomtörténeti hagyományba.²² Mindezek ellenére a kéziratban maradt szerkesztőségi-intézeti anyag nemcsak sajtótörténeti jelentőségű, hanem a lap mögé alapított társaság, a Tudományos Gyűjtemény Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia közötti intézménytörténeti kapcsolat

17 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 28r–35v.

18 Három a tárgyalat jelzet alatt, kettő pedig a Fol. Hung. 1100-ban: 7r–14v.

19 „Elő Szó”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 1. sz. (1819): 1–16.

20 *Javallat egy kiadandó zsebkönyv iránt teendő Tudósításról*, OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 44r–46r.

21 Uo., 47r–73v.

22 BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest: Wolters Kluwer, 2016), 63–67.

szempontjából is fontos, tekintve, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* egyik célja a magyarországi akadémiai tudományosság előkészítése és demonstrálása volt.²³

Kinek az ötlete volt a Gyűjtemény?

Az ötletgazdák és alapítók felderítése azért is nehézkes, mert a tudósok sem akkoriban, sem később nem közöltek nyilvános fórumokon konkrét neveket. Ez egyrészt hangsúlyozza a vállalkozás közösségi jellegét, amelyben a „Republica Litteraria”, a „Budai és Pesti Társok gyülekezete” vagy „a’ Tudományos Gyűjtemény szerzői Egyesülete” egyazon zászló alatt csoportosuló, egységet mutató, egymás között bizonyos fajta egyenlőségre törekvő személyek összességét, „a’ Tudósok Rendjébe” való tömörülését jelképezi.²⁴ E megnevezések mind megtalálhatók a kéziratos forrásokban, amelyeket olvasva világossá válik, hogy a fiatal Trattner János Tamás nem tudósként tartozott bele ebbe a csoportba, és épp emiatt nem vették tőle jó néven sem a szerkesztők munkájába, sem más, szépirodalmi kiadványok szerkesztésébe való beleszólást.

A 18. század végéig a sajtótermékek esetében azonban a nyomdász-kiadó mint lapkiadási engedéllyel egyedül rendelkező személy pozíciója szerint a főszerkesztő felett állt. A szerkesztők többnyire a kiadótól kapott alacsony bérért vagy ingyen végezték el a munkát. Hogy csak egyetlen példát említsek: Kókay György a *Magyar Hírmondó* alapítása kapcsán írta, hogy Pozsonyban Patzkó Ferenc nagyon csekély fizetségért alkalmazta Rát Mátyást, aki a lap egyedüli szerkesztője volt. Patzkó azonban csak a kiadás anyagi feltételeiért volt felelős, de „az újság szellemi részének munkájába nem folyt be”.²⁵ Az ilyen típusú kiadói viselkedés, azaz a szerkesztőnek nyújtott szabadság az alacsony bérrel szemben egyfajta kompenzációként is felfogható. A sajtóban működő privilégiumrendszer értelmében csak az uralkodótól származó privilégiummal rendelkező nyomdák nyomtathattak bizonyos típusú kiadványokat, a korabeli piacot úgymond verseny nélkül felosztva maguk között. A 18. században történt egy minimális változás, amikor 1782 májusában II. József eltörölte a kötelező sajtóprivilégiumot, ám ez a törvény valójában még József uralkodása alatt is csak Bécsben érvényesült.²⁶ Ezt követően I. Ferenc 1795. február 22-én iktatott törvénybe privilégiumokkal kapcsolatos utasítást, amely gyakorlatilag a József előtti szabályokat állította vissza, s így a folyóiratok kiadása újból engedélyhez lett kötve.²⁷ Az írott művek, könyvek szellemi termékként cenzori jóváha-

23 Erről korábban itt írtam: KOLLÁR Zsuzsanna, „Mintaadó szervezeti formák a Magyar Tudós Társaság működési rendjében”, in *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária és EGYED Emese, 279–298 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018). A lap céljáról és önértelmezéséről a szerzők cikkét lásd A’ SZERZŐK ’S A’ KIADÓ, „Elő Szó”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 1. sz. (1819): 4.

24 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. A megnevezések lelőhelye sorrendben: 3r–4r, 10r, 36r–43v.

25 KÓKAY György, *A magyar hírlap- és folyóirodalom kezdetei (1780–1795)*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 93.

26 BUZINKAY, *A magyar sajtó...*, 54–57.

27 Vö. Kultsár 1808-ban vívott küzdelmét a *Hazai ’s Külföldi Tudósításokért*, és a külhoni hírekre vonatkozó engedélyért a vármegyék összefogását. KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1770–1867)* (Budapest: Pest megye monográfia alapítvány, 2002), 56–57.

gyás ellenében jelenhettek meg, ám a folyóiratok esetében a kiadás jogáért ugyanúgy folyamodni kellett. Ilyen lapengedélyt azonban nemcsak nyomdászok kaphattak, ezért tisztázásra szorul, hogy miért Trattner nyújtotta be a kérelmet. Nem kizárható T. Erdélyi Ilona korábbi feltevése, hogy azért, mert neve jól csengett a bécsi udvarban Trattner Mátyás kiadói politikája miatt, s ezért könnyebben nyerhetett engedélyt a lap nyomtatására, ugyanakkor a konfliktusban a vele szemben megfogalmazott vádak (Fejér György állítása) szerint úgy kezdett intézkedni a saját nevében a Helytartótanácsnál, hogy az ötletgazdákkal sem egyeztetett. A tudósok ugyanis úgy fogalmaztak panaszos levelükben, hogy a nyomdász a lapengedély kérelmezésével nem saját ügyében járt el.

Nehezíti az történetészalak kibogozását, hogy a *Gyűjtemény* ötlete valószínűsíthetően Kisszántói Pethe Ferenctől ered, aki már korábban kapott engedélyt hasonló lapra, végül azonban ilyen jellegű folyóiratot nem jelentetett meg.²⁸ A *Nemzeti Gazda* főszerkesztője az 1814–1816-os évek alatt folyamatosan levelezett a Helytartótanáccsal, hogy gazdasági lapjának a tanácsstagok közt is támogatókat és terjesztőket szerezzen.²⁹ Képességeit és kapacitását minden bizonnyal meghaladta volna egy ilyen nagyszabású vállalkozás, de a szándék valóban eredhetett tőle. Ettől függetlenül lehetséges, hogy – amint azt Fejér György írta – Pethét ő maga győzte meg arról, hogy a lap legyen több személy közös vállalkozása, hogy a vele járó terhek is csökkenjenek. Egy másik érdekesség, amely az alapítás körülményeit árnyalja, hogy közel egy időben indult el két további, a Habsburg Birodalmon belül működő tudományos-ismeretterjesztő újság, a *Bibliotheca Italiana* (1816–1840), és az *Erneuerte Vaterländische Blätter* (1808–1814) című, kéthetenként megjelenő lap. Ezért korábban T. Erdélyi Ilona felvetette, hogy e két lap engedélyeztetése összefügghetett a pesti engedély elnyerésével, ám ez a feltételezés azonban máig nem nyert bizonyosságot.³⁰ Sejtését hiteles cáfolat vagy megerősítés híján csupán említeni lehet. Waldapfel is hangsúlyozta az alapítás homályos hátterét, de a források segítségével mégis felállított egy lehetséges történetverziót:

Nem világos az időrend és az okozati rend Trattner kérdezősködése és Fejér György újabb kezdeménye közt. Fejérék nyilatkozataiból az derül ki, hogy Trattner lakomáján – úgy látszik Argauer Máté budai káplán, Czinke, Folnesics, Forgó György, Horvát, Kultsár és Moldoványi János jelenlétében – Fejér javasolta, hogy az írók alapítsanak egyetemes magyar tudományos folyóiratot.³¹

28 WALDAPFEL, *Ötven év...*, 227. Ezt a Fol. Hung. 4. 12. fólió rectóján az *Argumentában* is olvashatjuk.

29 Lásd Pethe 1816. április 8-ai levelét: „Ha egy kisebb Vármegyébe csak 5-6 Exemplárt, a' nagyobbakba 10-15-öt vitetnének is, annyira elsegítődném, hogy az arra vejendő költségen, többé törődnöm nem kellene, 's e' szerint, annál tisztább elmével dolgozhatnám ki azokat a' gazdasági tárgyakat, a' melyeket 30 esztendő óta nagy szorgalmatossággal és nagy gazdaságok mellett tapasztaltam és tanultam.” MNL, Helytartótanácsi levéltár, C84, 1816, fons 9, pos. 81. További jelzetek ugyanitt: C67 1815. fons 8. pos 31. és C84 1816. fons 9 pos. 7.

30 T. ERDÉLYI, *Politikai restauráció...*, 52–62.

31 WALDAPFEL, *Ötven év...*, 227. Waldapfel a „nyilatkozataik” alatt a Fol. Hung. 4-ben található 1817. dec. 5-i datálású Fejér által írt levél tartalmát érti, a felsorolt nevek ugyanis csak ott fordulnak elő. Argauer és Moldoványi nevével máshol nem találkozunk, ők az alapítás szem- és fültanúi lehettek, de később nem ismerték el őket intézeti tagnak és alapítóknak, noha Moldoványi többször is publikált a lapban. OSZK Kt,

Ezt a névsort Waldapfel bizonyosan a fent említett forrásokból ismerte. Hogy Schedius Lajos nevét Fejér miért hagyja ki e latin levélből, nem tudható. Pethe Ferenc, Fejér György, Vitkovics Mihály, Forgó György és Kulcsár István azonban alapítókként szerepelnek a Helytartótanácsához írt panaszlevelében.

Az események sorrendje véleményem szerint a következő lehetett. Az ötletgazdák – nem tudni, pontosan kik – valamikor 1816 nyarán megegyeztek a nyomdász Trattnerrel, hogy kérvényezzen lapengedélyt. A Helytartótanácsi Levéltár mutatókönyvei és az üggyel kapcsolatos fennmaradt iratai alapján tudható, hogy 1816. október 3-án érkezett be Trattner kérelme a Helytartótanácsához, amelyet október 8-án „kedvező véleménnyel” terjesztettek fel az udvarhoz” – írta Waldapfel. Csakugyan így történhetett: a levéltárban megtalálható a Helytartótanács felterjesztése, s ezen az egyetlen megmaradt fólión számos későbbi dátum és aláírás szerepel, köztük a legutolsó, József nádor december 13-ára datált szignója.³² Elképzelhető, hogy Waldapfel még látta Trattner jelenleg lappangó kérelmét, és akár a rá adott választ is. Sajnos e két dokumentum hiányzik a helytartótanácsi levéltárból. Így tehát azt, hogy Trattner meg is kapta az engedélyt 1816 decemberében, s hogy azt január 7-én kézbesítették, már csak Waldapfel interpretációjából ismerjük – és a folyóirat indulásából következtetjük.

A lap 1817 januárjában megjelent első számában található tizenegy oldalas előszóban kapunk választ a sajtótermék kiadásának kezdeti céljáról, amely a magyar nyelvű tudományos élet működésbe lendítése volt. A szerkesztők rövid terjedelmű „elmebeli természetmennyek” küldésére hívják fel a tudósok figyelmét, továbbá megemlítik, hogy Trattner „önnön költségén” nyomtatja a lapot. Fontos különbség minden korábbi laphoz képest, hogy a kiadó honoráriumot is fizetett a publikációkért. Mai szóval élve jogdíjat folyósított a szerzőknek a szellemi tulajdonaik kiadása után, s mint azt később látni fogjuk, a konfliktus rendezésekor megegyezés szerint az összes, saját költségéből származó haszon vagy épp veszteség őt illeti majd. Ám ez utóbbitól jó ideig nem kellett tartani, mert az előfizetők száma gyakorlatilag a többszöröse lett a vártnak, s már 1817-ben meghaladta a nyolcszáz főt.³³ A konfliktus során nem is vonta kétségbe senki, hogy a haszon egyedül a kiadót illeti. A vita egyedül a szerkesztésbe való önkényes beavatkozás kérdése körül forogott, s azért alakulhatott ki, mert a lap kiadására hivatalosan Trattner kapott engedélyt, és ennek jogán hatalmat próbált gyakorolni a szerkesztőség felett. Hogy magát a *Tudományos Gyűjtemény* birtokosának titulálta, azért volt problematikus, mert a szerkesztők ezt úgy értelmezték, mint a szerkesztői munka kontroll alá vonásának hivatalossá tételét.

Fol. Hung. 4, 14v. Waldapfel irodalomtörténeti tevékenysége idején a latin nyelvtudás annyira esszenciális volt, hogy a kutató sem a latin szöveghelyek fordításával, sem a forrás megjelölésével nem vesződött.

32 MNL, Helytartótanácsi levéltár, C60 (Departamentum Revisionis Librorum), 1816. fons 20. pos 2. ügyiratszám: 30112. A pos. 1. a mutatókönyv tanúsága alapján október 3-ai datálású volt, jelenleg azonban lappang.

33 A gyors, nem várt emelkedést Trattner a novemberi számban is jelzi, a borítékba rejtett *Jelentésben* még pályázatot is hirdet 1818-ra, amelyben 200 forint jutalmat ígér az 1818-as év legjobb értekezéséért. A kihirdetést 1819 tavaszára ígérte, de ez végül elmaradt. Lásd Helytartótanácsi levéltár, C 60 1817. fons 8a, pos. 6. 20r. Fejérék is írják latin nyelvű panaszlevelükben, továbbá az 1817-es év decemberi számában az előfizetők teljes listája megjelent, melyen több, mint nyolcszáz név szerepel. Vö. BUZINKAY, *A magyar sajtó...*, 63.

Áttérve az alapítók kérdésére, ők Trattner által, a fentebb említett meghívó levél (nuncium) szétküldésével kértek fel más tudósokat a csatlakozásra. Akik így lettek felkérve, azokat talán kizárhatjuk az ötletgazdák köréből, persze lehet, hogy formáságból azokat is értesítették írásban, akik az ötletgazdák között voltak. Kazinczytól Szentgyörgyi József érdeklődött az alapítók nevei iránt (mindkettőjüket felkérték), de Kazinczy nem tudott a kérdésre választ adni:

Ki írja a' Tudom. Gyűjteményt, vagy inkább ki a' Redactora, nem tudom. Úgy hiszem egy kis Areopagus állá össze Pesten, mellynek Prof. Fejér és Kulcsár bizonyosan tagja lett. Trattner engem is megszólította, 's küldöttem is valamit.³⁴

Ebből a kis idézetből is látszik: abból, hogy Trattner kommunikál a szerzőkkel, még nem következik Kazinczy számára, hogy ő készíti a lapot, vagy hogy akár a szerkesztésben részt venne. A konfliktus rendezésekor kulcsfontosságú volt, hogy Trattner János Tamás elismerte a meghívó levélben, hogy a lap létrehozására nem ő, hanem a tudósok szánták el magukat. Nem emlegeti magát a tudósokkal egy halmazba tartozónak. Némi tűnődésre ad okot, hogy a meghívó levél Jankovich hagyatékában maradt fenn a neki címzett borítékkal együtt, ám őt később nemcsak alapító tagként tartották számon, de még intézeti elnöknek is megválasztották. Pedig vélhetően számára szintén ezzel a levéllel kezdődött a *Gyűjtemény*ben való munka, a lap ezt megelőző időszakáról éppen ezért nincs adat a szerkesztőségi kéziratok között. Ezért lehetséges az, hogy a Helytartótanácshoz intézett engedély iránti kérelemről még másolattal sem rendelkezünk. Jankovich példája mutatja, hogy akik kitalálták a *Tudományos Gyűjteményt*, hamarabb keresték meg Trattnert az ötlettel, mint azokat, akik később alapítóknak és tulajdonosnak vallották magukat a konfliktus során a Helytartótanács előtt. Ez a tény mindenképpen elgondolkodtató, hiszen arra enged következtetni, hogy az alapítók és a folyóirat ötletgazdái nem két külön halmaznak tekinthető.³⁵

A bonyodalomról

A konfliktus – a korábbi irodalomtörténeti narratívák szerint – akkor kezdett kibontakozni, amikor Trattner anyagi megfontolásból a szerkesztők akarata ellenére megpróbálta a sok előfizetőt gyűjtő Peretsényi Nagy László mások által fércműnek tekintett munkáit honoráriumként belecsempészni a folyóiratba.³⁶ A nyomdász nemcsak tetteivel érezte, hogy magát a főszerkesztő felett állónak érzi, hanem ezt kommunikálta az

34 Kazinczy Ferenc levele Szentgyörgyi Józsefnek 1816. október 31., in *KazLev.*, XIV. 3310., 399. A Kazinczyknak küldött meghívó levél is fennmaradt az MTA Kézirattárában. Jelzete: MTA Kt. Tört. 2r. 22/b. A jelzetet Czifra Mariann hozta tudomásomra.

35 Akik alapítókként aláírták a konfliktus végén a megállapodást: Jankovich Miklós, Schedius Lajos, Kiszántói Pethe Ferenc, Fejér György, Kulcsár István, Forgó György, valamint Trattner János Tamás. MNL Helytartótanácsi Levéltár, C60 (Dep. Revisionis Librorum) 1817 fons. 8a, pos. 6. 25r.

36 Fejér György Kazinczy Ferencnek, 1817. november 12-én, in *KazLev.* XV. 3506. lev., 352–353.

olvasóközönség irányába is. A novemberi számban egy rövid előfizetői tudósítás után a neve alá is nyomtatta, hogy „Ts. Kir. priv. Könyvnyomtató, és a' Tudományos Gyűjteménynek birtokossa.”³⁷ Sőt, ezt még nyomatékossította is: a sértett szerkesztőgárda által a Helytartótanácshoz küldött panasztétel fennmaradt bizonyítékai között található egy negyedréte méretű, négyoldalas előfizetői felhívás, amely egyben jutalomtétel is volt. Ezt a novemberi számmal együtt, azonos borítékban adta postára a nyomdász, és azt írta benne, hogy figyelemfelkeltés céljából hagyta ki a lapból, de valószínűbb, hogy inkább azért került így a borítékba, mert a szerkesztők tudtán kívül adta ki, vagy mert esetleg a lap kinyomtatása után jutott eszébe a felhívás ötlete. Ha ez utóbbit felvetést lehetségesnek tartjuk, akkor ezt a felhívást 1817. október végére datálhatjuk. Ebből a nyomtatott üzenetből legalábbis kitűnik, hogy annak fogalmazásakor már fel volt bérrelve az új szerkesztő, Trattner ugyanis ígéri olvasóinak, hogy a jövőben a lap szerkesztésekor sokkal kevesebb hibát fognak elkövetni, és a szövegek kevesebb szerkesztői húzással jelennek majd meg. Ez a dokumentum később szintén bizonyíték volt ellene. Trattner ebben ugyanis kifejtette, hogy a folyóiratban milyen szerepet képvisel:

Nem úgy szóllok én az Olvasókhoz, mint Szerző, nem úgy az érdemes Magyar Közönséghez, mint Könyvnyomtató; de mint Hazafi a Hazafiakhoz, mint ember emberekhez, mint egy Nemzeti Tudományos Intézetnek, a Tudományos Gyűjteménynek Birtokossa, azon Nemzethez, a kit ennek ügye igen nagyon is érdekel.³⁸

A vita ezt követően éleződött ki. Fejér, aki állítólag azt szerette volna, hogy az előfizetési felhívás alá „a Tudományos Gyűjtemény egybe szerzői” kerüljön, úgy megsértődött, hogy – Trattner állítása szerint – önként felmondott.³⁹ Ezután a nyomdász a sértettek elmondása szerint egyeztetés nélkül, önkényesen bérelte fel Fejér helyére szerkesztőnek Mokry Benjámint, a sárospataki református kollégium egykori tanárát. Novemberben és decemberben hivatalosan Mokry volt a főszerkesztő, és Peretsényi egyik zavaros műve csakugyan bekerült a decemberi számba.⁴⁰

Mielőtt a konfliktusról fennmaradt magánlevelezést hívnánk segítségül, fontos előrebocsátani, hogy a levelek önmagukban nem nyújtanak hiteles és egységes képet az eseményekről, mert az informátorok mindannyian a saját álláspontjuk felé ferdítik beszámolóikat, s így több ponton is ellentmondanak egymásnak. Egyéb források híján a történet bizonyos részletei nem is tisztázhatók minden kétséget kizáróan, de még ezek az ellentmondások is rendkívül érdekes képet nyújtanak az egykorú tulajdonjogi helyzetről. Ilyen formán könnyelműség lenne a történeteket a tudósok Trattner elleni sikeres összefogásaként, netán a hagyományos kiadói paradigmát követő, pusztán üzleti szem-

37 „A' Tudományos Gyűjteményre előfizetési jelentés”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 134.

38 *Híradás a Tudományos Gyűjteményről és jutalomtétel*, MNL Helytartótanács Levéltár, C60 (Dep. Revisio-nis Librorum) 1817. fons. 8a, pos. 6. 20r.

39 Trattner János Tamás Kazinczy Ferencnek, d. n., in Kazlev. XV. 3509. lev. 356.

40 PERETSÉNYI NAGY László, „Arad Vármegyében lévő Ó, és Új Váraknak Statistika Ismérete”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 9. sz. (1817): 66–78. Mokry szerkesztői minősége ismert a történetírók előtt, vö. *A Tudományos Gyűjtemény repertóriuma (1817–1841)*, összeáll. Csécs Teréz (Győr: k. n., 1998), 111.

pontok szerint döntő nyomdász feletti győzelemként interpretálni. Ez utóbbi magyarázat szerint a szerkesztői munka mint szellemi tőke látszólag először nyer elismerést egy kormány szerv által az országban. Mindkét történetvariáns félrevezető lehet, mindkettőnek megvannak a maga korlátai.

Ahhoz, hogy jobban körüljárjuk a felek egymáshoz való viszonyát, először általánosságban kell vizsgálni mindazt, ami Trattner János Tamás kiadói viselkedéséről és stratégiájáról tudható, s majd csak ezután rátérni a levelezésre. Azonban a könyvkiadói és a folyóiratkiadói szerepkörök között nem vonhatunk párhuzamokat minden megfontolás nélkül. Az, ami könyvkiadóként a szellemi tulajdon szempontjából esetleg normasértőnek számított ebben az időszakban, a folyóiratok esetében még sokkal kevésbé kiforrottan működött. Trattner a lap 1817. évi utolsó számában – már a konfliktus rendezésekor – fejti ki, mely problémákkal kell szembesülnie a magyarországi könyvnyomtatóknak. Először is a privilégium-rendszerre panaszkodik, amely 6–10 évre „kirekesztő szabadságot” biztosított bizonyos nagy hasznot hozó kiadványokra a budai Egyetemi Nyomdának, így többi nyomda számára fennmaradó termékszála beszűkült: a többi 34 nyomtatóműhely a maradék kelendő kiadványtípuson volt kénytelen osztozkodni. Ezzel összefüggésben problémaként érzékeli, hogy túl sok nyomda kapott működési engedélyt, ezért a kereslethez képest a kínálat megnőtt, így a termékeket „olcsón adni kényszerítettek”. Emiatt kisebb lett a haszon, és a nyomdák nem tudtak megfelelő honoráriummal szolgálni az íróknak, akik így nem érezték kellő motivációt a publikálásra – magyarázza Trattner. Ezután felsorolja az összes magyarországi nyomdát, valamint az alkalmazottaik számát, és hogy mennyi papírt használnak fel évente. Trattner számadataiból látszik, hogy míg az Egyetemi Nyomda az országos piac mintegy 38%-át uralja, addig a Trattner-nyomda annak mintegy a 17%-át teszi ki – de ketten még így is együtt lefedik az országos piac 55%-át. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy az adott papírmennyiségre ugyanolyan jövedelmező köteteket nyom, mint az Egyetemi Nyomda, de nagyságrendileg mégis az ország egyik legjelentősebb nyomdászát tudhatta magáénak. Mivel a nyomda meglehetősen sokáig fennállt, stratégiája utólag sikeresnek tűnik, még ha ő maga próbálta is úgy beállítani a nyomdászok helyzetét, mintha az nyomorúságos és keserves, küzdelmekkel teli volna, amelyben a fennmaradás sokszor az igazságtalan törvények miatt alig lehetséges. Saját nyomdájáról e cikkben érdekes módon egyes szám harmadik személyben ír:

Pesten Trattner János Tamás nyomtat mindenféle nyelveken Váltó, a' maga költségén pedig a' Régi Könyvek mellett felette sok új Magyar Munkákat, az Írókat meg is jutalmaztatja (hibás tehát Tudós Y. Ur' [Fejér György írói álneve a Tud.Gyűjt.-ben – K. Zs.] állítása a' Tudományos Gyűjtemény III. darabjában 20 lapon.) itt készül az egyik magyar ujság: Hazai 's Külföldi Tudósítások T. Kultsár István Úr által, Nemzeti Gazda, Tek. K. S. Pethe Ferecz T. B. Ur által, és a' Tudományos Gyűjtemény, úgy nem különben egy Magyar és Német Kalendárium negyed, egy Magyar Nyöltzad rétbén [...]⁴¹

41 TRATTNER János Tamás, „Magyarországi könyvnyomtató műhelyek 1817-dik beli állapotjuk”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 12. sz. (1817): 84.

Feltűnhet, hogy a *Gyűjtemény*hez nem rendel szerkesztőt, miközben kiigazítja egy megjegyzésében Fejért, ugyanakkor a nyomda tulajdonlását nem hangsúlyozza. Ez a cikk Fejér György *A Magyar Nemzet Culturájáról különösen* című értekezésének folytatására utalt vissza, pontosabban a honoráriumokra tett kijelentésére. Ha összeolvassuk ezt a két szöveget, látható, hogy könyvkiadás terén azonos nehézségeket érzékelnek, csak míg Trattner nyomdai és kiadói oldalról tekint ezekre a problémákra, addig Fejér a „Magyar Tudósok” szempontjából ítéli meg a jelenséget. Fejér azt sérelmezi, hogy a magyar nyelven író tudósokat lefoglalja a kenyérkeresés, és hogy munkáikért semmilyen jutalomban nem részesülnek, el vannak nyomva, miközben a nyomdászok rengeteg, nem magyar kötetet adnak ki országszerte, s nem fizetnek tiszteletdíjat. Trattner ebben a decemberi cikkben valójában tehát védekezik: egyrészt megmagyarázza, hogy miért alakult ki ez a helyzet, másrészt ő igenis fizet honoráriumot. Mindenesetre meg kell hagyni: Trattner nyomdai stratégiája szerint – hasonlóan az Egyetemi Nyomdához – igyekszik a lehető legnagyobb területet lefedni, és az új, még ugyan nem egyértelműen rentábilis, de már nyiladozó magyar könyvpiaccal is bátran kísérletezik. Ha hihetünk Drescher Pál 1938-as kötetének, amelyben azt írja, hogy „1813–1825-ig, János Tamás vezetése idejében 825 mű készült a nyomdában, köztük 418 magyar”,⁴² akkor mondható, hogy Trattner az Egyetemi Nyomda árnyékában is feltalálta magát, és a honoráriumért cserébe igen sok jó könyv jelenhetett meg nála, ráadásul igényes kiadásban. Ha a magyar művekhez hozzávesszük a *Tudományos Gyűjtemény* kiadását, amely János Tamás nyomdai igazgatása alatt, 1825. március végén bekövetkezett haláláig összesen 99 kötetben jelent meg, akkor akár úgy is tűnhet, hogy a folyóirat Trattner egyik legjelentősebb vállalkozása volt. A pesti Trattner nyomda már Trattner János Tamás 1813-as működésének megkezdése előtt, Mátyás vezetése alatt is nyitott volt az innovációra. Megérezhették, hogy átalakulóban van a könyvpiac, ugyanakkor nem kizárható, hogy ez az átalakulás nem az olvasói, hanem a szerzői igények felől indult el. Szalisznyó Lilla tanulmánya érzékletes példát hoz arra a nyomdai viselkedésre, amely ezt az igényt kezelni próbálta. Kisfaludy Sándor *Hunyady*-drámáját az Egyetemi Nyomda a szerző kérésére a kor kiadói szokásai ellenére 2500 példányszámban adta ki, melynek következtében Kisfaludy komoly adósságokat halmozott fel. A könyvből még 1835-ben is 1135 darab várt eladásra.⁴³

Trattnert az írói levelezések és visszaemlékezések leginkább az edíció folyamatában tanúsított viselkedése miatt marasztalták el: sem a könyv-, sem a lapkiadásban nem kezelte partnerként a szerzőket. A *Tudományos Gyűjtemény*t is a saját tulajdonának tekintette, s mivel jól jövedelmezett, nem óhajtott megválni tőle. Ami azonban a *Gyűjtemény* geneziséről árulkodik, az valójában Fejér György 1817 márciusában publikált, fentebb említett értekezése, amely nem más, mint egy cáfolat Schwartner Márton német nyelvű, Magyarországról íródott statisztikájára.⁴⁴ E szerint a statisztika szerint a magyar tudományos élet számára felesleges az akadémia. A kijelentés arra ösztönözte

42 DRESCHER Pál, *A szép magyar könyv* (Budapest: Officina Kiadóvállalat, 1938), 31.

43 SZALISZNYÓ Lilla, „Egy könyvkiadás engem könnyen megakaszt”, *Irodalomtörténet* 92 (2011): 353.

44 MARTON VON SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern: Ein Versuch, zweyter u. dritter Teil* (Ofen: gedruckt mit Königl. Universitäts-Schriften, 1811). Az első kiadás 1798-ban jelent meg a pesti Trattner nyomdában.

a tudományokkal foglalkozókat, hogy bizonyítsák: a társaság igenis szükséges, és az ország tudósai mind számban, mind képzettség tekintetében megérettnek annak megalapítására. A *Gyűjtemény* egyik legfőbb célja volt ezt demonstrálni.

Milyen szakember lehetett Trattner? Ennek áttekintéséhez számba vehetők a műhelyében megjelenő kiadványok, de a vele érintkező ügyfelek, szerzők egykorú kommentárjai is árulkodók lehetnek. Meg kell ugyanakkor hagyni, hogy ez utóbbiak némileg egyoldalú, kissé diabolikus képet festenek róla. A Kazinczy-levelezésben már a *Gyűjtemény* megindulása előtt is többen panaszkodtak a rá szerkesztői viselkedése miatt. Például azért, mert engedély nélkül változtat az általa kiadott magyar műveken. Noha ekkoriban ez a stratégia nem volt kivételes, mert még nem vált élesen külön a szerkesztői hatáskör a kiadóétól, rengeteg feszültséget generált.⁴⁵ Egy sérelem kapcsán 1816-ban Kazinczy például azt írta Helmeccy Mihálynak:

‘S a’ Trattner rettenetes levele, mellyben engemet solemnissime tanít mint kellene dolgoznom, ‘s ez a’ Cicero, ‘s Biographiám annyira elfogtak, hogy a’ Messziáshoz hozzá sem nyultam [...] Egy fiatal tanulatlan ember egy őszhaju embert, a’ Nyomtató az Író [...]’⁴⁶

Jól látszik itt: míg egy idősebb, képzett alkotó megengedheti magának, hogy kiadóként saját elveit érvényesítse, addig a mindössze huszonnyolc éves nyomdász önkényes szerkesztői beavatkozásai és tanácsai is sértődéshez vezetnek, s ezt a közösség láthatóan nehezen viselte. Kazinczy ezt írja Döbrentének Trattner szerkesztői viselkedéséről: „Ha magad nem hagytad-meg, melly darabok vétessenek-fel itt, úgy alig ha Tr[attnr] maga nem tette a’ szép rendet: mert ő szeret az Auctorok’ dolgába pfschírozni.”⁴⁷ Hogy ne csak az elfogult és sértődékeny Kazinczyra támaszkodjunk, idézzük Döbrentei panaszát is: „Trattner mindent ígér, hogy a’ következő füzetek hibátlan nyomtatással fognának megjelenni. Ha a’ IVdik füzet olly elforgatott értelemmel nem jött volna ki, már eddig az V. Vidik füzetnek Kéziratja Pesten volna. De, azolta hozzájuk se nyúltam.”⁴⁸ Mindezekhez érdekes adalékkul szolgálnak a legutóbbi évek textológiai kutatásai, amelyek rekonstruálták, hogy maga Döbrentei is milyen szemérmetlenül átírta Berzsenyi verseit, amikor a köteteit szerkesztette,⁴⁹ s ugyanakkor milyen nehéz szívvel veszi tudomásul, amikor nyomdász gondolkodás nélkül átlépi e határokat az *Erdélyi Múzeum* kiadásakor. Ebből

45 Kazinczy hasonló kiadói viselkedéséről lásd: MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma: Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig*, Csokonai Könyvtár 15 (Debrecen: Kossuth Könyvkiadó, 1988), 179.

46 Kazinczy Ferenc Helmeccy Mihálynak, 1816. május 16. in *KazLev.* XIV. 3212. lev., 198.

47 Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1816. március 26. in *KazLev.* XIV. 3167. lev., 72. Trattnerrel Kazinczy Kölcseynek így írta, hogy hazudozott neki: „Trattner ellen ezen felül három ‘s több panaszom van [...] 3.) Tilalمام ‘s protestatióm ellen szabott rendet a’ daraboknak, azt vette-fel a’ mi tetszett, elvetette a’ mi nem tetszett. [...] Pfuj, pfuj, édes Uram Öcsém.” 1816. április 14. in *KazLev.* XIV. 3185. lev., 131.

48 Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, d. n., in: *KazLev.* XIV. 3181. lev., 118.

49 Vö. FÓRISZ Gergely, „A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés kiadásának problémái”, in: *Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012), 93–101; VADERNA Gábor, „Két költő és az érzékeny filológus: Döbrentei Gábor esete gróf Teleki Ferencsel és Berzsenyi Dániellel”, *Filológiai Közöny* 61 (2015): 279–306.

az látszik, hogy Trattnert nem tekintették literátus embernek, csak nyomdásznak. A Kazinczy-levelezés némi zűrzavart okoz az események rekonstrukciójában is. A résztvevők Kazinczyhoz írott levelei ellentmondanak egymásnak, s csekély az olyan külső forrásunk, amely kétséget kizáróan igazolná a lehetséges történetvariánsok bármelyikét is.⁵⁰

Valamikor nem sokkal 1817. november 9. előtt (pontos dátum nincs) Trattner János Tamás írta ezt Kazinczynak a *Gyűjtemény* kapcsán: „[...] én is talán mint Kiadó és az Intézetnek Birtokossa, *annyi jussal bírhatok, hogy a' Redactor* Urat is arra vehetem, a' mit hasznos' és szükségesnek tartok; [...]”.⁵¹ Trattner láthatóan irányítani próbálta Fejért, de vagy elhallgatja, hogy Fejér kilépett, vagy november 9. előtt íródott e levél. (Szemere legalábbis ezt a napot jelölte meg Fejér György lemondásának napjaként.) Viszont ebben a korai levélben már írta, hogy megjelent a *Gyűjtemény* novemberi száma, amiről tudjuk, hogy az váltotta ki Fejér lemondását. A szakításról először Szemere tudósít 1817. november 11-én kelt levelében. Jelentette, hogy Trattner és Fejér „lemondottanak egymásról a' Gyűjtemény redactiójára nézve”. Kifejti Trattner érveit:

Ő [Trattner] azt just feltartja magának hogy a' neki praenum[eratio]-szedésben 's könyveladásban szolgálatott tett Perecsényiek munkáji közül jutalomképpen egy két darabot minden esztendőben felvethethessen. Osztán ő leveleket mutathat elő, hogy Prof. Fejérnek sytlusa sokaktól nem kedveltetik; osztán hogy már új Redactor 600 Ft. fizetésre, mint Fejér volt, fogadva is van. Majd meglássuk mik történnek.⁵²

Tehát 1817. november 9. előtt Mokry Benjámin már fel volt véve szerkesztőnek Fejér helyére. Egy nappal később, november 12-én Fejér is megírta a saját verzióját: „Régolta el akart már engem a' T. Gyűjtemény' redactiójától tiltani.” Hosszasan elbeszélte, mint ártotta bele magát Trattner a szerkesztésbe, hogy nem adott neki át bizonyos műveket, Fejér pedig szándékosan kihagyta a lapból azokat, amelyek neki nem tetszettek, például Perecsényi Nagy munkáit. Ez utóbbi után Trattner – Fejér leveléből legalábbis az derül ki – október 30-án önkényesen elvitette a kéziratokat tőle. (Az irodalom- és sajtótörténeti szakirodalom kazinczyánus szemléletét mi sem reprezentálja jobban, minthogy e konfliktust is ezek alapján a levelek alapján próbálták rekonstruálni, Mader Béla és Waldapfel még a szavak használatát, és a szereplőkből képzett „karakterek” ábrázolását is átveszi a levelekből.) Szemere persze nem írja, hogy Fejér önként mondott volna fel:

Jankovich Miklós, Kultsár István, Szemere Pál, Vitkovics Mihály, 's Forgó György Urak Literaturánk Szeretetéből a Nyomtató Urat feltételének másolására bírni törekedtek; a Pesti és Budai Fő Méltóságú Uraságok is rossz néven veszik, hogy Trattner kiadó, Író, redactor, 's minden akar lenni Tudományos Gyűjteményünkben: de mind hijába. Ezen túl nem fog tehát T. Barátom Uram se Fejért, se y-t abban olvasni.⁵³

50 Egy kívülállónak küldött német nyelvű összefoglaló: Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, 1817. december 10-én, in *KazLev.* XV. 3520. lev., 387.

51 Trattner János Tamás Kazinczy Ferencnek 1817. in *KazLev.* XV. 3503. lev., 347–348.

52 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek 1817. november 11. in *KazLev.* XV. 3504. lev., 349.

53 Fejér György Kazinczy Ferencnek, 1817. november 12. in *KazLev.* XV. 3506. lev., 352–353.

És végül november 14-én Trattner is levelet írt Kazinczynak, csak hogy az ő verziója kissé másképp szól:

Fő T. Fejér György Ur lemondott a Redactióról, és csupán csak azért, hogy egy Előfizetési Jelentést, melyet A' *Tudományos Gyűjtemény egybe szerzői* neve alatt a 11-ben iktatni akaratát [!], fel nem vettem, én pedig azt nem tehetem, mert Előfizetést csak a' Verleger hirdetheti; másodszor: nintsen nállunk privilegiált Társaság, és így evvel még azt nyerhettem volna, hogy gyűjteményemet megtiltották volna, a mit nem igen szeretném [!], nagy kárt szenvedne az által a Haza! – én erre Fő T. Urat arra kértem, hogy csak az aláírást elhagyná, és a Redactiót nevemmel együtt alá iktatá; de ő arra teljességgel nem akart állani, és azt írta, hogy mivelhogy ezen Jelentést el nem fogadom, lemond a Redactióról és vitessem el minden Manuscriptumát, én tehát parancsolatjára elvittem [...].⁵⁴

Trattner tehát azt állította, hogy Fejér még a *Gyűjtemény* novemberi számának befejezése előtt lemondott a szerkesztésről, továbbá, hogy kifejezetten Fejér kérésére vitte el a kéziratokat tőle, illetve hogy Fejér egyedül azért mondott le, mert nem akarta, hogy az *Előfizetési jelentés* Trattner neve alatt jelenjen meg. Nem meglepő, hogy Fejér György verziója ezzel nem vág egybe. Érdekes, hogy a nyomdász nem azzal érvel, hogy ő a tulajdonos – ahogyan más forrásokból következne –, hanem hogy a törvény értelmében csak a kiadó (Verleger) hirdethet ki előfizetési jelentést. Lehetséges, hogy azért nem is reflektál a vádakra, mert számára természetes volt, hogy mivel ő fizeti ki Fejért, és övé a privilégium, ezért ő a végső döntéshozó is. Ha azonban már a novemberi szám megjelenése előtt lemondott Fejér György, miért nem írta meg Trattner János Tamás ezt a hírt az előző levelében? Hiszen ha úgy történt, ahogyan azt ő írta, akkor már túl voltak az incidensen. Valószínűleg azért nem írta meg, mert Fejér valóban csak később, vagy egyáltalán nem is mondott le önként soha. Vagy a nyomdász nem mond igazat Kazinczynak, vagy a tudósok, amikor a Helytartótanácsához intézett panaszlevélben azt állítják, Trattner a tudtukon kívül nevezte magát birtokosnak a novemberi számban. Hiszen ha Fejér György emiatt felmondott volna, arról tudtak volna. Kazinczy Rummy Károly Györgynek németül, Kis Jánosnak és Dessewffynek magyarul írja meg a történekekről a véleményét, és mindkét levélben idézi a két sértett félnek írt válaszát.

Prof. Fejér György, a' Tud. Gyűjt, redactora, kinek munkái ott Ybetű által is jegyeztetnek meg, meghasonlott Trattnerrel, 's Trattner a' Redactiót Mokry Beniamin Pápai volt Ref. Professorra bízta. Fejér György Januáriusban új Journalt kezd *Tudós Tárház* név alatt, 's félni lehet, hogy a' Trattneré vagy elakad vagy igen rossz lesz, mert Horvát István 's mások Fejérrel váltak-el Trattnertől.⁵⁵

Kazinczy interpretációja azért fontos, mert ebből látható, hogy az ellentmondó levelekből mire lehetett következtetni. Novemberben valóban úgy nézhetett ki, hogy a lap

54 Trattner János Tamás Kazinczy Ferencnek, d. n. in KazLev. XV. 3509. lev., 356.

55 Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1817. december 4. in KazLev, 15. köt., 3515. lev., 368.

az egy éves működést sem fogja megérni, mert a szerzők Fejért támogatták a konfliktusban, s megoldásként egy új lap indítását, és a kiadváltást is fontolgatták. Ezért is fordultak a Helytartótanácsához.

Kísérlet a helyzet rendezésére

A konfliktus rendezése – a fennmaradt dokumentumok fényében – a tudósok részéről az érvek és a sérelmek megfogalmazásával kezdődött, majd az alapvető nézetkülönbség jogi háttérének tisztázásával folytatódott. Az alapítók nevében fellépő tudósok 1817. december 2-án a Helytartótanácsához írott latin folyamodványukban a következőkkel érveltek (részlet következik az eredetileg latin nyelvű levélből):

Alulírottak és más pesti és budai illetőségű, tudománnyal és művelődéssel foglalkozó urak az elmúlt évben, 1816-ban megkeresték Trattner János nyomdászt, hogy egy Tudományos Gyűjtemény cím alatt összeállítandó időszaki kiadvány nyomtatását és a nyilvánosság számára való terjesztését a saját költségén vállalja.⁵⁶ Ő engedett közös kívánságunknak, és miután megszerezte Őfelsége kegyes elhatározását (de nem különleges privilégiumát) egy ilyenfajta időszaki kiadvány megjelentetéséhez,⁵⁷ a % jel alatt mellékelt meghívólevelet 1816. aug. 12-én elküldte mindazon Magyarországon és Erdélyben élő tudós férfiaknak, akikről mi alulírottak úgy ítéltük, hogy egy efféle, a nemzeti műveltség és általában a közös hasznának az előmozdítását célzó időszaki kiadványhoz hajlandók lennének hozzájárulni a saját tudományos munkáikkal.⁵⁸ Ugyanebben a meghívólevélben határozottan elismerte, miszerint a pesti és budai tudósok (vagyis mi alulírottak és azok, akik velünk az egész folyó 1817. évben együttműködtek) ezen munka szerzői, és hogy ugyanezen nyomdász kifejezetten a mi választásunk alapján hívta meg a mondott kiadványon való közreműködésre azokat, akiknek a meghívólevelet elküldte, amiből következik, hogy maga a mű feltétlenül a mi munkánk és azoké, akiket mi a közreműködésre felkértünk, és Trattner János Tamás nem másra, csak a dolog nyomdászati kivitelezésére formálhat magának igényt.

Megtörtént mégis, hogy mihelyt a haza polgárai fáradozásainkat és erőfeszítéseinket kedvezésükkel tüntették ki, magukat a példányokat lelkesebben vásárolták, és az előfizetők száma nyolcszáz fölé emelkedett (amely szerencse eddig egyetlen magyar munkának sem jutott osztályrészül, úgyhogy a nyomdász költségei a legnagyobb haszonnal és nyereséggel térültek meg), továbbá a vidéki tudósoktól is egyre nagyobb mennyiségű tanul-

56 Az írás tehát különbséget tesz a *concinandum* ('összeállítás', 'megszerkesztés') és az *excudere* ('kinyomni', 'kinyomtatni') és az *in publicum dimittere* ('közzétenni', 'terjeszteni') között, csak az utóbbi kettőt utalva Trattner hatáskörébe.

57 A jóváhagyás nem egy hagyományos nyomdászati *privilegium*, hanem egy *resolutio* formájában történt meg.

58 A dokumentum itt a *symbola* szót használja 'megvitatásra bocsátott tudományos felvetés' értelemben, arra utalva, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* alapítói a meghívólevélben írásokat kértek az arra érdekesnek talált magyar szerzőktől (amelyeket aztán az alapítók bíráltak el). Fejér alább szereplő levelében szintén szerepel a *symbola* kifejezés, de itt már 'pénzbeli hozzájárulás' jelentésben, és az előfizetők részéről befolyó összegeket jelenti (amire Trattner formálhatott igényt).

mány, értekezés és írásmű érkezett, hogy a kiadványban megjelenjék, e nyomdász többet nem elégedett meg egyedül a nyomdászati műveletek végrehajtásával, hanem elkezdett jogot formálni magának a munka szerkesztésére, és az írásművek kiadásában kizárólag saját ítélete szerint, velünk történő egyeztetés nélkül válogatni. A mű szerkesztőjének, kezelőjének és korrektorának egy bizonyos Mokry Dánielt, a pápai református kollégium egykori tanárát fogadta fel, neki juttatott éves járadékért cserébe, egyáltalán nem törődve többé a mi tanácsunkkal, kéréseinkkel és egyéb kitűzött szempontjainkkal. Ilyen módon tehát ezt a nemzet dicsősége és művelődése, illetve a közjó érdekében általunk kezdeményezett vállalkozást tőlünk jogtalanul elvonná, és pusztán a saját belátása szerint egyetlen, a tudományos világban kevésbé ismert, illetve sem a köz bizalmát, a miénket pedig még kevésbé élvező ember ítéletének vetné alá, és teljesen a saját üzletévé alakítaná.

A legalázatosabban könyörgünk tehát Császári Királyi Felségetekhez és a Nagyméltóságú Helytartótanácsához, hogy mivel a Tudományos Gyűjtemény címen megjelenő időszaki kiadványnak a nyomdász tanúsága szerint is mi alulírottak (vagyis a pesti és budai tudósok, illetve akiket munkatársul választottunk és meghívtunk) vagyunk a szerzői, az alapítói és a birtokosai, és mivel csak mi vagyunk azok, akiknek a nevében a meghívólevél ki lett adva, s a nyilvánosság előtt tett ünnepélyes ígéret által kötelezettséget és felelősséget vállaltunk érte, ezért annak szerkesztése, az írásművek elfogadása vagy elutasítása, tehát az egésznek a kezelése egyedül minket illessen.

Ezzel szemben Trattner János Tamás nyomdász (a // jel alatt mellékelt, a megkérdezésünk és tudtunk nélkül kiadott meghívólevelének tanúsága szerint) arra vetemedett, hogy magát már egyértelműen a Tudományos Gyűjtemény című kiadvány birtokosaként tüntesse fel, kizárólag maga és egy általa felfogadott ember hatáskörébe utalva az általunk felkért tudósok által küldött írásművek elfogadásának jogát, amit pedig a kezdeményezésünk indulásakor mind mi kifejezetten a magunk számára tartottunk fenn, mind ugyanezen nyomdász (a ./ jel alatt mellékelt dokumentum szerint) nekünk engedett át. Bizonyos tehát, hogy az olvasóközönség szemében elnyert jó megítélésünket ezzel súlyosan károsította.

[Ugyanezen Trattner János Tamás nyomdásznak, aki a korábbi meghívólevélben szereplő feltételek szerint az időszaki kiadványunknak csak a kinyomtatását vállalta, jóságosan és kegyesen tiltsa meg, hogy bármiféle jogot formáljon a mi tudományos kiadványunk szerkesztésére és kezelésére. Abban az esetben pedig, ha a nyomdász nem akarja teljes mértékben a mi szerkesztésünkhöz és kezelésünkhöz igazodni, méltóztatassék jóságosan és kegyesen lehetőséget biztosítani a számunkra, hogy a haza, a tudományok és a köz gyarapodása iránti buzgalomunk gyakorlását nyilvánosan, a Tudományos Gyűjtemény című kiadvány 1818. évi folytatása révén, de egy másik nyomdász felkérése vagy felfogadása által folytathassuk.]⁵⁹ [...] ⁶⁰

E levélen kívül a szerkesztőségi kéziratok közt egy másik dokumentum is érdekes részleteket árul el a konfliktus fókuszpontjairól. Ez pedig a Fejér-autográf, amely 1817. december

59 A bekezdés külön szerepel a kéziratban, az eredeti kérés utólagos kiegészítéseként.

60 A levelet Szabó Ádám fordította, és látta el jegyzetekkel. Latin eredetije: MNL Helytartótanácsai Levéltár, C60 (Dep. Revisionis Librorum) 1817. fons. 8a, pos. 6. 18r–v.

5-ére van datálva. Bár a megszólítás hiányzik, a levél bizonyosan a Helytartótanácsához íródott, ám eredetijét a Helytartótanácsi Levéltárban nem találtam meg. Az eseményeket ez mutatja be a legszemléletesebben, és itt kerül elő először egy új szereplő, Nagy József, akiről megtudjuk: Trattner nevében nyújtotta be a lapindítási kérelmet a tudósok megkérdése nélkül. Alább idézem Fejér György ezen latin nyelvű kéziratának fordítását:

Alulírott, a Tudományos Gyűjtemény című írott időszak kiadvány keletkezésével és történetével kapcsolatban a következőket tudom előadni:

Tudomást szereztem róla, hogy Kisszántói Pethe úr egy efféle munkát vett tervbe, és láttam, hogy ez egyetlen magánember lehetőségeit meghaladná. Ezért egy tudományos lap kiadásának a szándékával (amely szándék mindig is vezetett) kezdeményezőjévé váltam annak, hogy minél több tudós férfiú egyesült erővel, egymást kölcsönös tanácsokkal segítve vállalja ezt a feladatot. Miután a felvetésemet több, Budán és Pesten tartózkodó tudós férfiú is támogatta, Trattner nyomdász urat kértem meg rá, hogy ne terheltesse ennek a műnek a nyomtatására gondot viselni. Ő minden nehézség nélkül beleegyezett.

A szándék megvalósítása érdekében úgy tartottam célszerűnek, hogy a két városból tekintélyes, tudós férfiakat hívjak össze, akik az elmúlt 1816. év augusztusának elején a tudomány ügye iránti elkötelezettségből össze is gyűltek egy vendégfogadásra Trattner úrnál. Én egy bevezető beszédet intéztem hozzájuk, a közjó érdekében való fáradozásra buzdítva őket, és előadtam nekik a mű tervét, amire vállalkoztunk. A társaság egyhangúlag jóváhagyta a célt, majd a vállalt munka alapelvei és szabályai kerültek mérlegelésre és rögzítésre. Az egybegyűltek a kiadni szándékozott mű szerkesztőjének engem, valamint Schedius Lajos és Pethe Ferenc urakat kérték fel;⁶¹ Trattner urat pedig arra kérték, hogy nyomtassa ki a művet, s a nyomdász levette a vállalkozástól ezt a gondot. Ezután egy másik alkalommal is találkoztunk, ahol javasoltam, hogy küldjünk meghívólevelet azoknak a férfiaknak, akiket kiadott írásaik, tudásuk és a hazai művelődés iránti elkötelezettségük miatt kiválasztanánk rá, hogy részt vegyenek az időszak kiadvány létrehozásában. Hogy a felkért szerkesztők aláírják a nevüket,⁶² az a megfontolás akadályozta meg, hogy ez esetben az egyesületünk valamiféle törvénytelen társaság⁶³ színében tűnt volna fel. De Nagy József úr, a Könyvvizsgáló Bizottság revizora úgy látta, hogy a tervezett mű még ezzel az óvintézkedéssel együtt sem jöhet létre jogszerűen, ezért ő (a Trattner úr iránt táplált jóindulatától vezettetve) a megkérdésünk nélkül a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács ítélete alá bocsátotta a haza tudós férfiai által kiadni tervezett művet, kiegészítve azt a meghívólevéllel is. Ezen Nagyméltóságú Hivatal kedvezésének, és a közjó iránt elkötelezett Ő Szent Királyi Felsége⁶⁴ nagylelkű kegyének köszönhetően a hazai művelődést elősegíteni szándékozó törekvésünk végül jóváhagyást nyert.

61 Fejér nem udvariasságból teszi saját magát az első helyre, hanem mert ő volt a főszerkesztő.

62 Ti. annak a beadványnak, amit a cenzúrai hivatalhoz intéztek a *Tudományos Gyűjtemény* engedélyeztetése végett. Mint a többi dokumentumból kiderül, ezen csak Trattner és Fejér neve szerepelt, a Helytartótanácsához továbbított kérvényben pedig már csak Trattneré.

63 A jakobinus mozgalom felszámolása után a bécsi udvar nagyon szigorúan szabályozta mindenféle társaság létrehozását és működését.

64 Vagyis Habsburg József nádor.

Ez tehát a Tudományos Gyűjtemény című írott, időszaki kiadvány létrejöttének története, aminek tanúiként megnevezem Schedius Lajost, Horváth Istvánt, Czinke Ferencet, Folnesics Lajost, Moldoványi Jánost és Argauer Mátét. Miután a tudós férfiak erőfeszítései által támogatott kezdeményezésünk így a legmagasabb helyről származó kegyes elhatározás⁶⁵ révén jóváhagyást nyert, három alkalommal összegyűlve azt fontoltuk meg és döntöttük el, hogy kiket hívjunk még meg közülük.⁶⁶ Mivel egy titkos társaság gyanúját el akartuk kerülni, az írások között Schedius, Horváth, Pethe, Kultsár urak és más megbízható emberek útmutatása alapján kezdtünk válogatni. Trattner úr sohasem igényelt magának feltétlen tulajdonjogot az általunk kidolgozott mű fölé; a dekretális adóra, a nyomtatásra és az írók tiszteletdíjára fordított kiadásokért az előfizetőktől begyűjtött összegek révén nyert kárpótlást, mégpedig haszonnal.⁶⁷

Miután azonban a közreműködő szerzők erőfeszítéseit akkora siker koronázta, hogy úgy tűnt, e tudós mű kiadása kedvez a nyomdászati számításoknak, Trattner úr elkezdett beleszólni a beküldött tanulmányok ügyébe, jelesül olyan írókat akart beválogatni, akik sok előfizetőnek tetszettek ugyan, de a művelt férfiak ítéletének nem igazán feleltek meg. Végül a múlt hónapban kiadott, saját maga által összeállított meghívólevélben a szerzők és a közreműködők kárára és nyílt megsértésével feltétlen tulajdonjogot igényelt magának, és a további szerkesztésben pusztán a saját tetszése szerint akart rendelkezni. Ennek következtében kénytelen voltam lemondani főszerkesztői tisztemről, más tudós férfiak pedig, akiknek a legtöbb munkája feküdt a mű megjelenésében, elidegenedtek tőle. Így elkerülhetetlen, hogy ezt az úrt alacsonyabb színvonalú szerzők töltsék be, akik sem a komoly tudományokat nem mozdítják előre, sem pedig a külföldiek hazai tudományosságáról alkotott ítéletének nem fognak használni.⁶⁸

E forrás a többi, korábban is ismert leírással ellentétben magyarázatot ad arra, miért kezdett el a nyomdász beleavatkozni a lap szerkesztésébe. Egyrészt mert már eleve egy csel által az ő nevében kérvényezték az engedélyt, másrészt mert a magas eladási számot Trattner az előfizető-gyűjtőhálózat sikereként értelmezte, s nem a minőségi szerkesztői munka eredményeképp, míg a szerzők a saját válogatásuk következményét látták benne. Amellett, hogy az eseményekhez kiegészítőkkal szolgál, benne további lehetséges nevek találhatók: Pethe és Schedius szerkesztőtársaként szerepel, „Dominos Ludovicum Schedius, Stephanum Horváth, Franciscum Czinke, Ludovicum Folnesics, Joannem Moldoványi, Mathaeum Argauer”. Ám ők csupán mint az alapítás tanúi jelennek meg. Innen vette tehát Waldapfel azt a téves adatot, miszerint ők lehetnek az alapítók, kiegészítve

65 *Benigna resolutio*: 'kegyes (vagy királyi) elhatározás', mai kifejezéssel élve a legmagasabb helyről származó határozat. Fejér tehát a Helytartótanács által, a király nevében kiadott hivatalos dokumentumra utal, amely engedélyezte a *Tudományos Gyűjtemény* elindítását.

66 Vagyis kiktől kérjenek írásokat publikálás céljából.

67 Tehát a költségekért cserébe csak az anyagi hasznot kapta meg, másra (például a szerkesztésben való részvétellel) a megállapodás szerint nem volt jogosult.

68 Fejér György latin nyelvű levelének másolata Szabó Ádám fordításában és jegyzeteivel, Pest, 1817. dec. 5., autogr. aláírás, OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 14r–15r.

Kultsár nevével.⁶⁹ A Helytartótanács a sérelemre adott, december 13-ai válasza megtalálható a szerkesztőségi iratok közt.⁷⁰ A kormány szerv végül bizonyító erejűnek ismerte el az emlegetett nunciumot, és megállapította, hogy Trattner az aláírt felhívással⁷¹ nyíltan elismerte, hogy lap a tudósoké. Tulajdonosként a hozzá együtt forduló panaszosokat nevezte meg: Fejér, Pethe, Jankovich, Forgó, Kultsár és Virág Benedek nevét sorolták fel.

Trattner a Helytartótanács döntésére vonatkozó reflexióit egy kisebb papírra vetette: ez is megtalálható a szerkesztőségi anyagban. Értelmezni próbálta a kormány szerv rendelkezését, de kifogásolta, hogy a konfliktus rendezése címén az uralkodó közvetlen beleegyezése nélkül társaságot alapítanak a folyóirat kezelésére. „Úgy tűnik, hogy az itt mellékelt írás egy tényleges tudós társaságot akar létrehozni, a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat megjelentetésére” – írta.⁷² Ő valójában nem akarta szétválasztani a fizikai értelemben vett lapkötegtől a benne található szellemi terméket, amely veszélyes és kitartó munka árán készült el. Nem vette tudomásul, hogy Fejér főszerkesztő több volt, mint „redactor”: egyéniség, aki szakértelme révén megkapta a szerzők és előfizetők közösségétől a bizalmat. S mivel ezt a bizalmat sem az olvasók, sem a szerkesztők nem Trattnernek és Mokrynak szavazták meg, így Fejér helyére csak a közösség által elfogadott személy léphetett, ahogyan az később meg is történt.

A Helytartótanács december 13-ai döntésében egyrészt elismerte, hogy a *Gyűjteményt* a tudós csoport hozta létre, másrészt felszólította a feleket, hogy a lap hosszan tartó fennállása érdekében szerződésben rögzítsék a résztvevők jogkörét, és ennek érdekében a lap tulajdonosainak társaságaként később ki is dolgozták működési szabályzatuk. Mindebből Kazinczy annyit írt le, hogy Horváth István „az Ország Birája által oda vitte a dolgot, hogy a' Helytartó Tanács küldje ki Consiliárius Nyitrai, aki egyeztesse össze, mert a' birtok ugyan Trattneré, de Y. nélkül az fel nem állott volna.”⁷³

Mivel a Helytartótanács 1817. december 13-ai datálású válaszelevelét József nádor, Latinovics János és Gyöngyösi László tanácsosok jegyzik, így Kazinczy valóban nem sokat tévedett, de hogy mennyi múltott a tudósok befolyásán, azt ma már szinte lehetetlen megítélni. 1817. december 23-án a tanácsos Nyitrai Mátyás jelenlétében a két fél írásban megegyezett, és a kormány szerv hitelesítésével egyezséget kötött egymással. December 23-án aláírták a *Kötelezést* – a kiadó részéről Trattner, a társaság részéről pedig Jankovich, Schedius, Pethe, Fejér, Kultsár és Forgó György, a kormány szerv részéről Nyitrai tanácsos. (Virág Benedek neve itt már nem szerepel, ahogy a későbbi ülési jegyzőkönyvekben sem.) Mind a nyolcan pecséttel és aláírással hitelesítették a szerződést. E dokumentum két eredeti példányban maradt fenn, az egyik a tudósok birtokában,⁷⁴ egy pedig a Helytartótanácsi levéltárban.⁷⁵

69 Uo., 14r–15r.

70 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 7r–8v.

71 „Hazánknak csinosabbítására hiven törekvő több Pesti és Budai Tudósok egy TUDOMÁNYOS GYŰJTE-MÉNY egybeszervezésére, 's kiadattatására eltökéllék magokat.” OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 1r.

72 Fol. Hung. 4. 5r.

73 Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1818. március 1-jén. in KazLev. XV. 3561. lev. 494.

74 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 16r–17r.

75 MNL, Helytartótanácsi levéltár, C60 (Dep. Revisionis Librorum) 1817. fons. 8a, pos. 6. 24r–25r.

A *Kötelezésnek* három kiemelendő pontja van. Az első pontja így hangzik: „Én Trattner János Tamás mint Pesti Könyvnyomtató azon Munkákat, melyeket a Tudományos Gyűjtemény szerzőinek Egyesülete által adand, saját költségemen kinyomtatattam.”⁷⁶ Ebből két nagyon fontos következtetést lehet levonni: egyrészt ő ennek az csoportnak nem tagja, másrészt a lapnak továbbra is hivatalosan ő a befektetője, övé tehát a haszon, vagy a veszteség, azaz mindenfajta anyagi vonzat. Ehhez az elsőhöz a hatodik pont némileg hozzátartozik: „Hogy valamint a’ Könyvnek eladásából a’ Kiadóra haromló nyereségből semmi részt venni nem kívánunk, úgy a’ veszteségből is részesülni nem fogunk.”⁷⁷ A kiadó tehát fizikai értelemben tulajdonolja a lapot, hiszen mai szóval élve a szellemi termékek kiadási és sokszorosítási jogát vásárolta meg a honorárium megfizetésével. A szerződés többi részének elismerésével azonban a szerkesztésre inentől legfeljebb csak javaslatokat tehet, önkényesen bele nem nyúlhat. A *Gyűjtemény* szerkesztése és válogatása szerzők és a szerkesztők közös joga. Ez azt jelenti, hogy a lap szellemi értéke a tudós közösség tulajdonában marad, míg az anyagi értelemben vett haszon és az esetleges veszteség is a nyomdászé. A harmadik kiemelendő pont intézménytörténeti jelentőségű: „Hogy a’ Tudományos Gyűjtemény Intézetének közigyekezettal rend szerént való folyamatot, és tartós állandóságot szerezzünk, az Egyesületet olly bizonyos elrendelések alá fogjuk venni, melyek mind a’ két Egyező Feleket kötelezzék.”⁷⁸

Ennek pontnak megfelelően a Tudományos Gyűjtemény Intézetének alap- és működési szabályzatát az uralkodói engedély megérkezése után, 1818 januárjában kezdték megszervezni, és áprilisa készültek el vele. Ebben rögzítették a különböző tagsági típusokat, feladatköröket és az ügymenetet. Ez az a szabályzat, amely négy és fél variánsban maradt fenn, és amelyből az első kettő és fél található a tárgyalat iratcsomóban.⁷⁹

A szellemi és az anyagi tőke különválasztása

A konfliktus rendezésének kimenetele a *Tudományos Gyűjteményre* nézve meghatározó lett. Egyrészt a lap további működése múltot rajta, másrészt az anyagi és a szellemi tőke szétválasztásával együtt járt a szellemi tulajdon felismerése: a lapban olvasható tartalom válogatása ettől kezdve a szerkesztőség kizárólagos felelőssége, és nem a nyomdászé.

A honoráriumot a nyomdász fizette ugyan, de a nemesi származású tagok nem fogadtak el munkájukért anyagi juttatást, mert a munkát úgymond hazafiúi buzgóságból végezték. Az Intézet a megválasztott és felvett belső (pesti és budai) tagok önkéntes tevékenységén alapult. Ezt úgy kell elképzelni, hogy kéthetente hat-nyolc tag összeült, ülési jegyzőkönyvet vezetett. Az elnök kiosztotta a beérkezett tanulmányokat a tagok között, valamint megtárgyalták a korábban szétosztott elemzések és cikkek minőségét, és közösen eldöntötték, mi kerülhet be, és mi nem.⁸⁰ Továbbá arról hoztak döntést, hogy

76 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 16r.

77 Uo.

78 Uo.

79 Az első itt található: OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 28r–35v.

80 Erről a Fol. Hung. 4. jegyzőkönyvei mellett lásd: „Elő Szó”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 1. sz. (1819): 1–16.

kiket vesznek fel a társaság belső tagjai közé. A megjelenésre küldött értekezéseket néhányan már eleve ennek társaságnak címzik, noha azok elsőként továbbra is a kiadóhoz érkeznek: Gózon Dániel 1818 júliusában például *A Magyar Nemzeti Tudós Társasághoz* címezte értekezését – ez a dolgozat gyengeségei és Vitkovics elmarasztaló kritikája miatt nem kerülhetett be a lapba.⁸¹ A munka minősége javult, a folyóirat helyet adott olyan értekezéseknek és recenzióknak, amelyek országos érdeklődésre tettek szert, és kritikátörténeti szempontból ma is rendkívüli jelentőséggel bírnak. Talán részben e változatos tartalom miatt is nőtt meg az olvasótábor az első két-három évben.⁸²

Mekkora hasznót hozott a *Tudományos Gyűjtemény*? Megtévesztő lehet, hogy a kiadó a „saját költségén” való kiadást vállalta, erre ugyanis a lap sikere miatt később nem volt szükség. Ennek bizonyításához rendelkezésre áll a lapszámok vételára, az előfizetők száma, valamint Trattner *Gyűjtemény*ben tett nyilatkozatai alapján viszonylag pontosan kalkulálhatók a nyomdai kiadások. S pontos felméréséhez komoly segítséget nyújt 1818-ból egy zsebkönyv (*Ne Felejts*) tervezete, amelyet egy szerkesztői ülésen öltöttek ki az Intézet tagjai. A *Ne Felejts* igazi ízléses, konzervatív, mégis modern zsebkönyv lett volna a bécsi kiadású *Aglaja* mintájára.⁸³ A gyönyörködtetést tűzte ki célul, amely a *Tudományos Gyűjtemény*ben nem kaphatott helyet. Elsősorban a női olvasótábort célozta volna meg, metszetekkel gazdagon adták volna ki, és helyet kapott volna a könyvben a női divattól kezdve női történelmi alakok rövid életrajzán át anekdoták sokasága, valamint a kézimunkák ismertetése: „Fonás, Kötés, Himvarrás, Tshipke készítés, Gyöngyfüzés, s. t. i. ilyen mesterségeknek változtatása s tökéletesítése és némely hasznos orvosi találmányok is helyet nyernek ezen mulatságos Gyűjteményünkben.”⁸⁴ Ám Trattner, aki ezen az ülésen nem jelent meg teendőire hivatkozva, egy sebtében megírt kis levélben tájékoztatta az intézeti tagokat arról, hogy miért nem éri meg anyagilag kiadni az általuk megálmodott kis kiadványt. Ennek a jegyzetnek a segítségével kíséreltem meg a *Tudományos Gyűjtemény* nyomdai költségeinek feltérképezését.

A *Ne Felejts* 10 ívből állt volna, hat-nyolc metszet kapott volna benne helyet, nagy tizenkettődrét méretben, Garamond betűkkel nyomva. Évente két alkalommal jelent volna meg, azaz összesen ezer kiadványt kellett volna évente nyomtatni. A két zsebkönyv együtt 8 forintba (darabja négy) került volna, tehát ideális esetben, azaz ötszáz előfizető esetén (8-szor 500, azaz) 4000 forint bevétel keletkezett volna belőlük. Trattner levelében tételekre lebontja a költségeket, melyek összessége 2620 forintot tett volna ki. Így tehát 1380 forint maradt volna a nyomtatási költségeken felül. A korabeli könyvterjesztők 10-15%-os haszonkulccsal dolgoztak,⁸⁵ ez tehát azt jelenti, hogyha a terjesztést általuk

81 Gózon Dániel, *Lehet-e a világ Roppant Alkotmányának határa?* OSZK Kt, Quart. Hung 12. 14r–20r. A lajstromkönyvben is megtalálható (308. iktatószámú értekezés): OSZK Kt, Fol. Hung. 3. 12v.

82 Mader szerint 1817-ben 735, 1818-ban 918 előfizető volt. Mivel ő becsüli a legkevesebbre az előfizetők számát, ezért ezzel számolunk. Lásd MADER, *A Tudományos Gyűjtemény története...*, 53.

83 Az emlegetett zsebkönyv: *Aglaja: Taschenbuch für das Jahr 1815–1833* (Wien: J. B. Wallishausser).

84 OSZK Kt, Fol. Hung. 4. 44v.

85 Vö. SZALISZNYÓ, „Egy könyvkiadás engem...”, 350; SZAJBÉLY Mihály, „Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban”, in: *A magyar irodalom története II.* főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007). Szajbély Bánóczi Józseftől idézi a tizenöt százalékot, aki 1883-ban,

oldotta volna meg, akkor kevesebb, mint 1 forint lett volna haszna a zsebkönyv darabján – valóban kevés, ezer példány esetén egész pontosan 780 forintot jelent. (Összehasonlításképpen: Fejér György éves főszerkesztői honoráriumuk volt 600 Ft.) Mivel azonban a kiadást a nyomdász csak abban az esetben vállalta volna, ha a szerkesztőség összegyűjti előre az ötszáz előfizetőt, ezért igazából ezt a tíz-tizenöt százalékos hasznot is ő tartotta volna meg. A vállalkozásból végül nem lett semmi.⁸⁶

Számoljunk utána a negyedréte méretű *Tudományos Gyűjtemény* anyagi vonzatainak, hogy megtudjuk, ki finanszírozta igazából a lapot! 1817 elején hat, később nyolc papírvéből állt, évi két metszettel és két mellképpel (amelyeket a tudósok rajzoltattak saját költségükön).⁸⁷ Az előfizetési jelentéséből tudjuk, hogy 18 forint volt az éves előfizetési díj, tehát 1 forint 30 krajcár volt az ára egy számnak. Mivel pontosan lehet tudni, mennyi előfizetője volt a folyóiratnak, ki tudjuk számolni a bevételt, s a zsebkönyv tervezete alapján meg tudjuk becsülni a kiadásokat, tehát nagy eséllyel hasznot is. Trattner egy darab tízives nagy, tizenkettedrét zsebkönyvet szép papíron, sok metszettel 2 forint 50 krajcárból hozott volna ki akkor, ha 1000 darab elkel belőle. Metszetek nélkül – ez is kiderül a számításaiából – 1 forint 7 krajcárból jött volna ki a zsebkönyv darabja. Van más példa is. *A' természet vizsgálása* című, nyolcadrét méretű, három kötetből (pontosabban 90 véből) álló, egyetlen metszettel rendelkező, franciából fordított, magyar nyelvű kiadványt viszonylag olcsón, 8 forintért értékesítette a nyomdász.⁸⁸

Tehát egy 8 véből álló nyolcadrét méretű mű metszetek nélkül ezek alapján valamivel kevesebb, mint 1 forint (pontosan 57 krajcár) előállítási költségekkel bír, hasonlóan a zsebkönyvhöz. A *Gyűjtemény* negyedréte méretű, a papír a két példánkhoz képest körülbelül kétszer nagyobb, viszont olcsóbb fajta, ráadásul más betűtípussal készült – a nyomdai betűszedők alacsony napidíjától, az olombetűk amortizációjától most tekintsünk el –, viszont évi négy metszet ebben is megjelent. Ezek előállítási költsége 168 forintba becsülhető a zsebkönyvben található számítások alapján, ezért maguk a képek egy évre előfizetőnként kb. 14 krajcárba kerültek 1817-ben. A *Tudományos Gyűjtemény* darabjának előállítási költsége tehát nagyjából 1 forint, egy darab újság kiadási költsége évi 12 forint lehetett. Noha több helyütt írják, hogy 8-900 példányban fogyott havonta a lap, az folyóirat végén az előfizetők listája az egyedüli konkrét számadat az eladott példányokra nézve, persze lehet, hogy kávéházak és egyebek is vásároltak belőle. Ezek szerint 735 előfizető fizetett évi 18 forintot, tehát összesen 13 230 forint volt a némileg alulbecsült bevétele Trattnernek 1817-ben, a kiadása pedig a honoráriumokból és az anyagköltségből, illetve más apróbb költségekből állt: elméletileg évente 384 forint honoráriumot adott az eredeti írásokért, persze ennél sokkal kevesebbet fizetett ki, mert tudjuk, sokan származásuk miatt nem vették fel a pénzt.⁸⁹ 600 forintot kifizetett a szerkesztésért. Levonva tehát

Kisfaludy Károly műveinek kiadásakor írja az előszóban. Ugyanitt írja azt is, hogy mivel az *Aurora* kiadása még nem volt jövedelmező vállalkozás, a privilégiumot Kisfaludy eladta a nyomdának. BÁNÓCZI József, *Kisfaludy Károly és munkái*, 1–2. köt. (Budapest: Franklin, 1883) 36–37.

86 OSZK Kt, Fol. Hung. 44–46.

87 „A Tud. Gyűjteményhez esztendőnkint két mellképet és más két rézmetszetet ad.” OSZK Kt. Fol. Hung. 4. 26r.

88 „Előfizetési jelentés”, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 10. sz. (1818): 126.

89 „[...] néhányan az ígért jutalmat el nem vevék, más elvevők pedig százakat költöttek az Intézet fogana-

az anyagköltséget ($735 \times 12 = 8820$ forint), a honoráriumokat (384 forint) és a szerkesztő éves bérét (600 forint)⁹⁰ maradt nagyjából 3426 forint haszna a *Gyűjtemény*en 1817-ben. Ez csak becslés, hiszen ennél biztosan több kelt el a folyóirathból, ám ha csak ennyi maradt volna ténylegesen nála, az is jól mutatná, hogy neki személy szerint semmiképp sem kellett ráfizetnie a lap megjelentetésére. Már az első szám esetében sem. Mert még ha fel is tesszük, hogy 1817. január elsején még nem volt 735 előfizető, Trattnernek 1816 őszén az addig összejött előfizetők számából is látnia kellett már, hogy a minimális kereslet megvan a *Gyűjtemény*re, deficittől tehát nem kellett tartania egy percig sem, legfeljebb meghitteleznie a kezdeti vállalkozásnak azt pár hónapot. Ugyan az első szám bevezetőjében az áll, hogy „önnön költségén” nyomtatja a *Gyűjteményt*,⁹¹ ez feltehetően nem azt jelentette, hogy neki ezen ne lett volna haszna, ahogyan ezt korábban Trattner interpretációiból feltételeztük.⁹² Sokkal inkább érthették rajta a kivitelezéssel járó munkát, a nyomdagép és az ólombetűk árát, a szedők, illetve a nyomdász munkadíját. De ne feledjük el azt se, hogy Trattner igen fontos marketing célra is felhasználta a lapot: havonta megjelenteti benne a nála kinyomtatott új könyvek lajstromát, illetve további előfizetési felhívásokat, megkönnyítve ezzel az idegen nyelvű és a nehezen eladható magyar nyelvű kötetek eladását a könyvárusok megkerülésével. Ezen felül arról is elárul némi információt, hogy kik és mennyi előfizetőt gyűjtöttek neki vidéken, nemcsak a folyóiratra, hanem a reklámozott kiadványokra is.⁹³ Egy ilyen nagy számban eladott lap a könyvek terjesztését is nagyban elősegítette, így Trattner hasznát nem mérhetjük kizárólag a lapból befolyó nyereségben.

Noha sem Trattner tetteinek mozgatói, sem a lap alapítóinak kiléte nem tárható fel teljes bizonyossággal, annyit kijelenthetünk, hogy *Tudományos Gyűjtemény*ben lezajlott tulajdonjogi természetű vita olyan alaposan kidolgozott struktúrájú szerkesztőségi együttműködésre készítette a feleket, amely hatással volt a néhány évvel ezt követően megalapított Magyar Tudós Társaság alapszabályának kialakítására is. Az 1818 áprilisára elkészült működési szabályzat és a Tudományos Gyűjtemény Intézete egyfajta előakadémiaként is felfogható, még akkor is, ha ez a fajta szervezeti működés a későbbi szerkesztőváltásokkal hamar meg is szűnt. A *Gyűjtemény* születésének célját mégis elérte. Az 1819. januári szám előszavában⁹⁴ a szerzők büszkén nyilatkoztatták ki: a létrehozott Intézet annak a tanúságtétele, hogy az ország tudományos felkészültség szempontjából immár készen áll egy akadémia megalapítására.

tosabb előmenetelére [...]”. OSZK Kt, Fol. Hung. 4. f. 21. Horvát István megjegyzése. A „százakat” után javítás a lap szélén: „söt ezereket”.

90 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1817. november 11. in KazLev. XV. 3504., 349.

91 „[...] könyvnyomtató Úr, ki e’ rendbéli fontos szükölködésünknek ki-elégítésére elszánta magát, és nem csak az e’ célra alkalmas, holnapokként 7–8 árkusnyi daraboknak közöltetését önnön költségén, csinos formában, magára vállalá, hanem azt is fogadá, hogy azon nagy lelkű írókat, kik e’ munkában egygyüvé munkálkodni fognak, érdemlett jutalommal élesztgetni, ‘s elősegíteni is fogja.” *Tudományos Gyűjtemény* 1, 1. sz. (1817): 11–12.

92 MADER, A Tudományos Gyűjtemény története..., 15.

93 „Az előfizetésnek módja neme, célja és haszna”, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 1. sz. (1818): 112.

94 A’ SZERZŐK ‘s A’ KIADÓ, „Elő Szó”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 1. sz. (1819): 1–16.